

Az általános vélekedés szerint vidékünkön rendkívülinek tűnő külső falfestmények ma már korántsem tekinthetők ritkaságnak. Darlacon, Székelydályán, Csikdelnén (utóbbit Vámszer Géza tárta fel) ismertek. K. Sebestyén József Nagykászon, Köpecz, Gelence középkori templomain találta meg. E sorok írója Kökösből, utóbb Sepsiszentgyörgyről ismertetett látható részleteket. Két utóbbi helység közelsége Kilyénhez már egymagában arra figyelmeztet, hogy középkori templomaink külső felületének falfestményekkel való díszítése sokkal általánosabb lehetett, mintsem hogy rendhagyónak tekinthessük. A megyeszékhely közelében, sőt immár ahhoz tartozó helységben és a Brassó-Tusnádfürdő közötti, turisztikailag is forgalmas műút közvetlen közelében levő számos értéket megőrzött középkori műemlékünk helyreállításával a gelencei, falfestményeiről méltán nevezetes templommal vetekedő műértékkel gazdagodunk.

FERENCZI GÉZA

ADALÉKOK

A HOMORÓDKARÁCSONYFALVI UNITÁRIUS TEMPLOM ROVÁSFELIRATÁNAK MEGFEJTÉSÉHEZ

Debreczeni László, szíves szóbeli közléséből tudottan, a ma Hargita megyében lévő Homoródkarácsonyfalva unitárius temploma 1495-ben emelt tornya II. emeleti északi lőrés-ablakának szemöldök-kövén rovásírásos szövegre bukkant még 1937 nyarán. Ugyanő tudósított még arról is, hogy nem tette közzé fölfedezését.

Utóbb Szőke István, akkor bölcsészettan hallgató látta újra 1944. júniusában. Ő fölhívta néhai Németh Gyula egyetemi tanár figyelmét erre a vizsgálódásra érdemes leletre. Eljuttatta hozzá a felirat pacskolatát, fényképét, valamint betűinek — sajnos nem valósághoz hí, de ahhoz mégis igen közel álló — rajzát. Németh Gyula a kapott adatok alapján közreadta a leletet (ezt, de csak ezt alább fogjuk ismertetni). Utána még Franz Alheim német és Csallány Dezső magyarországi kutató foglalkozott a felirat értékelésével és megfejtésével. Csak sajnálhatóan, egyikük megfejtési kísérlete, de keltezése se fogadható el. Szőke Istvánnak a valóságot viszonylag helyesen tükröző betűit gyenge pacskolat, hasznavehetetlen fényképek alapján — máskülönben is megengedhetetlenül — „javítva“, a közlések sorrendjében egyre romlóbb, a valóságtól mindinkább távolodó írásjelek rajza alapján ismertették, az eredetitol igencsak messze eső, sőt mi több: valójában nem is létező, csupán elképzelt jegyekből, betűösszevonásokból önmaguk összeállította szövegeket „fejtettek“ meg.

E helyzetben való segíteni akarástól és az érdeklődők szélesebb táborának rendelkezésére bocsátásának az óhajától vezérelve közzétettük a felirat hű rajzát, észrevételeinkkel meg a jegyek több esetében föltehető hangértékének a meghatározásával, helyesebben meghatározási kísérleté-

vel és a korábbi közlések bírálatával együtt.¹ Minden tekintetbeni bírálatot kiálló s erőtetés nélküli megfelejtésre azonban nem jutottunk.

Most újra foglalkozunk ezzel az emlékekkel. Más rovásszövegünkkel kapcsolatos megfigyelésünk, vagy talán inkább fölfedezésünk követeli meg a kérdésre való visszatérést: a jegyek néhányának a felülvizsgálatát. Közzététele, remélhetőleg, elősegíti a felirat részbeni vagy még inkább egészbeni elfogadható megfelejtését.

A következőkben a szöveg valóságához hű betűire támaszkodva korábbi fejtegetéseinket használjuk föl, de kiegészítjük azokat.

I. A betűk hangértékének meghatározása előtt röviden ki kell térnünk a feliratot hordozó kő elhelyezésének kérdésére. A helyszínen többszöri alapos vizsgálódásunk eredményét kétségbe vonó, a többi rovásírási emlék mellett ezzel is foglalkozó, de a templomot és megkevésbé a kötömb beillesztését nem is látott személy ti. „megfejtese“ igazának az erőtetéséért kétségbe vonta megállapításunk helyességét. Első közleményünkben² ui. ezt írtuk: „A szoban forgó követ a torony emelésekor építették be szemöldökköként.“ A meghatározásunkat kifogásoló szerint a kötömböt csak a toronynak a 17. század első éveiben végzett javításakor illesztették a falba. Tisztáznunk kell tehát a kérdést a (valóság ismerete nélkül) fölvetett állítás miatt. Szakemberrel ellenőriztettük a toronynak a számításba vehető egészét. Vizsgálódásunkkor (ismét) megfigyelhettük mind a fal egészének és építési módjának, mind az emeléskor fölhasznált kőanyagának az egysége voltát. Azaz nem igazolódott az ablakot magába foglaló falszakasz egészének vagy részének a torony emelése utáni (egyelőre igazolhatatlan!) javításkori betoldása. Következésképpen nem fogadható el, hogy a rovásjegyeket hordozó kötömb csupán a torony építését mintegy évszázaddal követő állítólagos „nagyjavításkor“ került mai helyére.³ Ennek értelmében a tőlünk adott viszonylagos keltezés (1495 vagy előtt) is változatlan marad.

II. 1. Nézzük meg most már magát a fölíratot (1. ábra). Az esetleg föltehető betűösszevonásokat nem számítva külön-külön jelekként, összesen 16 (mindegyik sorban 8—8) rovásjegy olvasható. A betűk mélysége eléggé egyenletes (3,5—4 mm). A jól elkülönülő jegyek nehézség nélkül betűzhetők. „Romlottabb“ voltuk nem a véső személy hibájából, hanem kis részeknek a kőből kipattanásából ered.

A felirat föloldására a vele elsőként foglalkozó Németh Gyula nem vállalkozott. Csak a betűket értelmezte (a tőle közölt rajza számai sorrendjében):

- betűtöredék,
- az *m* jele,
- lehet *h* vagy nyílt *e*, hangértéke egyelőre megállapíthatatlan,
- lehet a *t* jele, de többféle föltevés lehetséges,
- a *d* jelének látszik,
- talán az *n* jele. A másolatban rosszul kivehető, a valóságban azonban meg nem lévő „keresztvonal“ alapján az *nd* összevonására gondol,
- az *l* jele. Ilyen *l* betű más emlékekben nem fordul elő,
- talán fordított *i* vagy *j* jel alakú, nem világos,
- azonos az első sor 3. betűjével.
- az *sz* jelének látszik.
- azonos az első sor 7. betűjével: az *l* jele,

- világosan *ly* jel,
- nem világos,
- a *v* jele,
- eddig ismeretlen betű,
- a *g* jele.

Franz Altheim német kutató tévesen (a feliratot újra fölfedező) Szöke Istvánt hitte „lelőhelynek“, az emlék fölfedezőjének pedig Németh Gyulát vélte. Altheim a sorok valamennyi, részben már tőle alakított rovásjelét ó-török nyelvű szöveg jegyeként betűzte ki. Csallány Dezső az emlék betűinek a „helyreállítása“ után kísérelt meg eredményt elérni. Teljesen téves nyomon jártak azonban, minthogy a valóságosakhoz nem igen hasonlító s egyúttal nem is létező betűk, betűösszevonások sorát állították össze.

2. Magunk a következő jegyeket véljük fölismerni:

1. Határozottan az *n* jegye. Még a hely színén se volt eldönthető: az *n* jegye fölötti kétségtelenül azonos bevésésből származó, nagyjából vízszintesen fekvő egyenes ehhez a betűhöz csatlakozik-e, van-e valami-féle jelentése vagy nincs.

2. Kétségtelenül az *m* jegye.

3. Talán a *h*, de lehet a nyílt *e* jele is. Az előbbi meg *e* betű közén, a jegyek fölött, az 1. jegynél említett, fekvő egyenessel azonosat látunk. Ebben az esetben is eldönthetetlen: a szöveghez tartozik-e vagy pedig határozottan bevésést volt ellenére sincs semmi jelentősége.

4. Összevont jegyként tekinthető. Tartalmazhatja az *sz* (?), *n*, *s*, *t* jegyét (más sorrendben is!).

5. A *d* jele.

6. Azonos az első jeggyel: az *n* jele.

7. Eddig ismeretlen jegy. Ha összevetjük a csak másolatban ránk örökítődött s ezért betűösszehasonlítás tekintetében csupán fönntartással hasznosítható isztambuli rovásfelirat *l* jelével, valamelyes hasonlóság alapján ennek is azonos hangértéket tulajdoníthatunk.

8. A fordított *i* vagy *j*. Így írva egyezik a Tálász-völgyi ó-török feliratok *i*, *j* jegyével. (Fordított voltán nincs miért csodálkoznunk: gyakorkorlott címfestők s mások esetében is még ma is előfordul, hogy a *J*, *N*, *S*, *Z* betűt fordítva írják.)

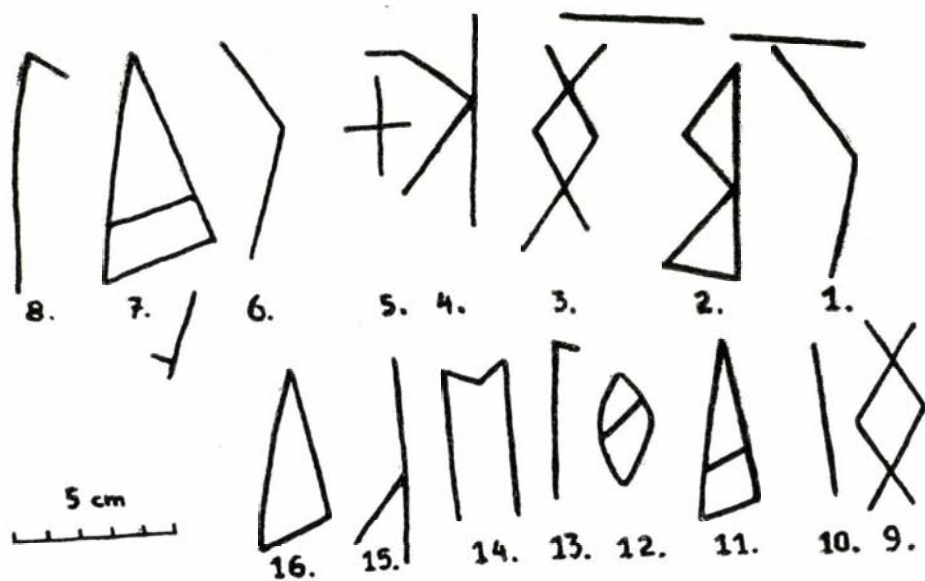
9. Egyezik a felső sor 3. betűjével. Talán a *h*, esetleg a nyílt *e* jegye.

10. Az *sz* jelének mutat.

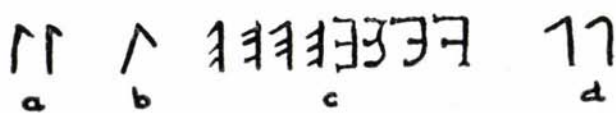
11. Hasonlít a felső sor 7. betűjéhez. Ha ezzel azonosként kell tekintenünk, akkor szintén a föltett *l* jegye.

12. Világosan az *ly* jegye. Ikertestvérét a hiteles nikolsburgi ábécében és a Marsigli-féle bolognai rovásémlékben valamint a csak másolatban ránk maradt csíkszentmihályi-csíkszentmiklósi feliratban leljük föl. Ezzel kapcsolatosan helyeseljük Csallány megállapítását: „Ez a betű [...] eldönti a feliratunk idejét is [...]. Így a karácsonyfalvi betűjelleg kétségtelenül a XV. századi feliratainkkal függ össze.“⁴

A magunk észrevételével bővített eme megfigyelés feliratunk szabatosabb keltezéséhez segít hozzá. Ismerjük ui. a csíkszentmihályi-csíkszentmiklósi emlék keletkezési idejét: 1501. A jegynek eme felirat azonos jegyéhez való nagyobb hasonlósága időben inkább ehhez hozza közelebb, nem az említett másik kettőhöz. El kell azonban ismernünk, hogy ezt csak óvatossággal mondhatjuk, hisz kérdéses: a másolt szöveg betűi meny-

1. ábra. A rovásfelirat mérethű mása

2. ábra. A p rovásjegyének különböző emlékekbeni alakja

nyire híven tükrözik az eredetieket. Korábban adott viszonylagos időmeghatározásunk jól illeszkedik ebbe a közvetett keltezésbe.

13. Azonos a felső sor 8. jegyével: a (magyar vagy türk) fordított *i, j* jele.

14. Kétségtelenül a *v* jegye.

15. Egyelőre ismeretlen hangértékű. A csak másolatból ismert csík-szentmihályi-csikszentmiklósi felirat két hasonló jegye alapján az *s* „meghosszabbított szárú“ változataként is tekinthető.

16. Ismeretlen, rovásírásunkban eddig elő nem fordult betű. A türk zárt háromszög alakú szóközi *k* jegye alapján a *k* jeleként olvasható.

Utolsóként még egy jelet megemlítenünk: a felső sor 7. rovásjegye *alatt* látható. A vésés nyoma határozottan megfigyelhető, de sekélyebb, és két rovássor közére, az alsó végétől kissé oldalt és távolabb esik. Nem tűnik a szöveghez tartozónak, bár kapcsolata is elfogadható. Esetleg romlott *t*, befejezetlen *d* jegyét láthatjuk benne. Egyelőre eldönteni nem tudjuk. Németh Gyula jelentőség nélkülinek tartotta, Csallány Dezső viszont a latin ábécé *K* betűjeként olvasta.

3. A szöveg betűinek a hangérték-meghatározási kísérlete után vissza kell térnünk két, végeredményben azonban egyetlen írásjelre, azonosak lévén. A 8. és 13. betűről van szó (2. ábra *a*). Ezt a jegyet eddig, mint láttuk, fordított *i* vagy *j* jeleként tekintettük. Nemrégiben tett fölfedezésünk miatt azonban módosítanunk kell véleményünket, és más hangértéket is lehet és esetleg kell is tulajdonítanunk neki.

Érdekes megfigyelésre jutottunk a Dankanits Ádám fölfedezte marosvásárhelyi rovássorokkal⁵ foglalkozva. Eredetiben tanulmányozva a papírosra tollal és tintával írott szöveget, azt tapasztaltuk, hogy a rovássorokat is bejegyző Farkaslakj Mátyás a 3. sor szerintünk harmadik szavában előbb „hibásan“ írt *i* vagy *j* betűt átjavította. Ebben ugyan még semmi meglepő nincs. De annál inkább meghökkent az előtte álló jegy (2. ábra *b*). Ezt a homoródkarácsonyfalvi feliratban is azonosan megjelenő betűt mindkét esetben az *i* vagy a *j* fordított jeleként tárgyaltuk. A marosvásárhelyi sorok átírásakor azonban értelmileg vitathatatlanul a *p* jeleként kell olvasnunk. Ez a *p* egyáltalán nem egyezik rovásbetűsorainkban és -szövegeinkben lényegében azonosan jelentkező *p* jeggyel. (2. ábra *c*).⁶

Jegyünk azonos a rovásírásunkban meglévő *s*, láttuk, függőleges tengelye körül megfordított *j*-vel, de a (mongol-földi Orkun folyó *s* a „közeliében“, Dél-Szibériában eredő Jenyisszej folyam vízgyűjtő medencéjének a felső részéből ismert keleti-, ill. a távoli Tálász-völgyi nyugati-) türk ábécé helyes állású *i* betűjével. Sőt mi több: *egyezik az ugyancsak a két elsőként említett vidékekről származó ó-török rovásábécéből közölt- (és onnét hagyományozódhatott), szintén és ugyanúgy megfordított p jellel* (2. ábra *d*). (A jegy a magyar rovásábécé *j* jegyének átírva is fordított állású!)

A szó átírása kifogásolhatatlan. Az „*ellopja*“ értelmileg is tökéletesen illeszkedik az egyetlen mondatból álló szöveg egészébe. Tehát csakis arról lehet szó: *a bejegyző nem a magyar rovásbetűsorból ismert p jelet írta le, hanem a türk rovásábécében szereplő, de tőle ismert (és esetleg használt is, itt azonban megfordítottan alakított) p jegyét*. Sőt az is elképzelhető még: a tőle helyes állásban ismert *p* betűt éppen az utána következő *s* egyező állásban azonos képet mutató *j* miatt fordította meg,

nehogy a két azonos megjelenítésű jegy zavart okozzon. Gondolható ugyan elírásra. Ennek ellentmond azonban a betűk hibátlan írása. De ez is megengedhető lenne, hisz a jegyünket követő betű valójában javított. (Fennebb már utaltunk erre a jelenségre.) De ez a javítás méginkább kirekeszti a *p* leírása hibás voltának a feltevését: *a szöveg írója éppé betűnk miatt javította az elsőként alakított jegyet*. Egyben helyesen alkalmazta mind az első, mind a javított második betűt. Azaz nem elvétet betűalakot javított, hanem a *p* hanghoz kapcsolódó hangnak a részéről (is, bizonytalanságot keltő jelenség kényszerítette az eredetileg írt jegy megváltoztatására. Nem tudta eldönteni: *i*-t avagy *j*-t írjon-e a *p* után. Vitathatatlanul elfogadható a *j* jelenléte, de az *i* föltűnése is természetes, mint hogy a *p* és a *j* egymás mellé kerülésekről utóbbi zöngétlenedik (*X*). Ennek a hangnak (valószínűleg) akkor se volt külön írásjele, a zöngétlenedést érző szövegíró viszont az *i* betű alakításával igyekezett érzékeltetni ezt a jelenséget. (Csupán tájékoztatásul említjük: Téglás Gábor 1895-ben *Lapiás*-kút meg *Lapiás*-tető alakban írta a Homoródoklánd és Felsőrákos közére eső Rika-patak forrásterületén fekvő helyet jelölő *Lapjas*-kút és *Lapjas*-tető nevet.)

4. E szükséges kitérő után térjünk vissza eredeti tárgyunkhoz. A betűk hangértéke meghatározásának a kísérleteknek mi is hangsúlyoztuk a keleti-türk (!) betűsorból szokózi *k* hangértékkel árt, de a magyar rovásírásban eddigelé egészen ismeretlen, mostanáig csak ebben a feliratban jelentkező háromszög alakú, talán itt is azonos hangértéket képviselő jegy felbukkanását. E föltevés alapján nyilván más ó-török írásjegyek föltűnése is elfogadható.⁷ Ne feledjük: másutt vitathatatlan e török jegy előbukkanása!)

Megdöbbentőnek tűnhet föltevésünk: két rovásírásos emlékünkből is türk írásjegyeket határozunk meg. De nem meglepő, ha figyelembe vesszük a következőket: a Homoródkarácsonyfalva közelében fekvő Bibarcfalva meg Baconok lakossága nagyon valószínűleg, de a még közelebb eső Baróté, Alsó- meg Felsőrákosé pedig hosszabb ideig vitathatatlanul besenyő származású volt. Hasonló a helyzet a marosvásárhelyi scrok esetében is. A papirosra kézzel írt szövegekben szereplő Farkaslaka s Kobátfalva különösen, de a valószínűleg ugyancsak török eredetű nevet viselő Makfalva és Firtosvárálja, ősbibb néven *Besenyőfalva* közelében van. Nagyonis lehetséges: ennek hajdani lakossága is besenyő származású volt. Mindehhez csupán ezt fűzzük még: a Firtosvárálja fölött emelkedő Firtos tetőn egykor állott vár belső területéről a „*kő*” jelentésű magyar *tas* török eredetijének: *tász*-nak kibetűzhető emlékre bukkant Dávid Sándor az 1978 nyarán végzett régészeti ásatáskor...⁸

Írottaink alapján most már önmagától értetődik a homoródkarácsonyfalvi felirat betűi hangérték már közölt meghatározási kísérlete felülvizsgálatának a szükségessége.

A tárgyalta összefoglalásaképpen a következőket írhatjuk:

— megnyugtatón — úgy véljük — 10 jelet (1—3., 5—6., 9—10., 12., 14., 16.), sikerült meghatározunk, négy (4., 8., 13., 15.) bizonytalanabb, míg két (végeredményben egy!) betű (csoport?) (7. és 11.) csupán föltehető;

— feliratunk a türk rovásírásnak a magyar rovásírásban nem használt két jegyét (8. és 13., 16.) örökítette ránk;

— a Csallánytól ezeken kívül felsorakoztatott betűk és betűösszevo-

nások *nem léteznek*, így magyarázásuk és értelmezésük semmire se használható;

— az írás a nikolsburgi ábécé, a Marsigli-féle rovássor, a székelyderzsi meg a csak másolatban ránk maradt csíkszentmihályi-csíkszentmiklósi rovásemlék jegyeivel mutat szorosabb kapcsolatot. Írástörténeti vonatkozásai is legrégibb (15. század második fele) felirataink csoportjába utalják, és egyben a ma létező székelyföldi legősibb magyar rovásírásos emlékeink egyike.

Más emlékekben is fölbukkant és a magyar rovásírásban eddig mindenképpen ismeretlen új, de meghatározott hangértékű betű tárgyalt szövegünkbeli kimutatásával igyekeztünk elősegíteni a felirat megfejtését. Nem állítható ugyan ennek a szóban forgó jegynek itteni vitathatatlan *p* hangértéke. A minden tekintetben helytálló végleges átírásig feltétlenül figyelembe kell azonban vennünk ezt a lehetőséget is. Meg kell tennünk ezt annál is inkább, mivel említett két rovássorunkban más, gyaníthatón vagy inkább éppen eléggé határozottan mondhatón magyar rovásábécénkben eddig ugyancsak ismeretlen, de az ó-török rovásbetűk közt előforduló szóközi *k* jegye is előbukkan. Márpedig e kettőnek mostan egyetlen emlékekben való jelentkezése közvetlenül erősíti egymást és támogatja föltevésünket. A környező vidékek besenyő népességének a hajdani jelenléte viszont közvetve támogatja elképzelésünket, megteremtven egyúttal ó-török betűk feltűnésének a lehetőségét is. Adalékaink tehát talán közelebb vittek a végső megoldáshoz, de újabb tisztázásra váró kérdéseket is fölvetnek, és remélhetjük, hogy előbb-utóbb sikerül megfejteni a pillanatnyilag rendkívül bonyolultnak mutató szöveget.

JEGYZETEK

¹ *Ferenczi Géza*: A homoródkarácsonyfalvi rovásírásos felirat. *Korunk* Évkönyv 1979. 273—281; *Ferenczi G.* — *Ferenczi István*: A magyar rovásírásos emlékekről. *Művelődéstörténeti Tanulmányok* (Csetri Elek — Jakó Zsigmond — Tonk Sándor szerk.) Bukarest 1979. 18—22. 3—8. ábra és 214, 20—35. jz.

² *Ferenczi G.*: i. m., 273.

³ Ezúton ismételtelen köszönöm Czompó Mártának, a csíkszeredai Megyei Múzeum műépítésének a fáradozását és szíves segítségét, meg Lakatos Gyula helybeli unitárius lelkész újabb támogatását.

⁴ *Csallány D.*: i. m., 68.

⁵ *Dankanits Ádám*: Rovásírásos sorok 1624-ből. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 14. (1970), 378—379., fényképpel. Elemzését ld. *Ferenczi Géza*: Adalékok a marosvásárhelyi rovásírásos szöveg megfejtéséhez. *Művelődés* 34. (1981), 1., 45—46., a szöveg rajza, sajnos fölfordított állású. Ebben közölt fejtegetéseink két jegyének a felülvizsgálatát ld.: *uő.*; Eddig ismeretlen, újabb ó-török írásjegy a magyar rovásbetűk között? című, sajtó alatt lévő kéziratunkban. A következő sorokban elért érveléseink eme utolsóként említett és a szükséges szakirodalmat is nyújtó kéziratunk megfelelő részeinek az összefoglalása. Ld. még: *uő.*: A magyar rovásírás újabb emlékeiről, kézirat; *uő.*: Adalékok a magyar rovásírás kutatásának a kérdéséhez, kézirat sajtó alatt.

⁶ Helyszúke miatt lehetetlen, de fölösleges is külön-külön bemutatnunk rovásábécénk és -szövegeink minden egyes *p* betűjét. Csupán néhánynak az alakját közöljük. Sorrendben: a nikolsburgi, a székelyderzsi, a Szamosközy-, a Marsigli-, a Telegdi-, a Bél-, a Dési- s a Dobai-féle rovásbetűsornak a *p* (nem mérthű!) jegye látható.

⁷ Minderre s más megfigyelésekre támaszkodva levont, rovásírásunkhoz fűződő elvi s általános következtetéseinket ld. a 6. jz. végén említett két kéziratunkban.

⁸ Ferenczi Géza: A Firtos vári rovasjegyekről, kézirat, sajtó alatt; *uő.*: Gondolatok a csángó névről és régészeti adalékok a moldvai régibb csángók rétegének a kérdéséhez.

BENCZÓ DÉNES

A HOMORÓDALMÁSI UNITÁRIUS TEMETŐ

A temető hozzátartozik az emberi település helyéhez, tükrözi mindenkor arculatát és megőrzi történetét még akkor is, ha a település már régen elpusztult. Egy-egy feltárt régi sír úgy beszél, mint egy nyitott könyv. Beszél háborúról, járványokról, bőségről vagy szegénységről. E beszédes világot mégis csend és félelem övezi. Nem szívesen gondolunk reá vagy beszélünk róla. Talán ezzel magyarázható, hogy elég kevés írás jelenik meg a temetők történetéről és művészetéről.

Homoródalmás község, Orbán Balázs és a határnevek bizonyága szerint, hét faluból tevődött össze: Varjas, Kakod, Benesfalva, Almás, Benczőfalva, Czikefalva és Tankófalva.¹ A hét falu az 1500-as években egyesült. Rákóczi Zsigmond erdély fejedelem 1607-ben Bencző Lőrincnek adott nemeslevelében már a nevezettet homoródalmási lakosnak tünteti fel.²

Almás nevét először az 1332—1337-es évekből származó pápai tizedjegyzékekben találjuk. Önálló, templomos falu lévén a telegdi főesperesség erdőháti kerületéhez tartozott. 1333-ban Péter nevű papja 6, 1334-ben 2 régi banálist fizetett.³ Mivel ismerjük ennek a 14. századbeli templomnak a helyét, sokat mond a szántások alkalmával felszínre kerülő emberi csontok nagy tömege és a felbukkanó idomkövek bizonyága. Simén Domokos lelkész (1927—1945) véleménye szerint a templom eredetileg román stílusú volt, később alakították át gótikus formára. A megtalált idomkövek (a lelkészi irodában vannak elhelyezve) már gótikus bordák. A templomban, a diadalív előtt jobb oldalon egy 2×2 méteres ossarium volt. Valószínűnek látjuk, hogy a régi temető éppen a templom helyén volt, mivel ez a terület közel volt úgy Czikefalvához, mint Benczőfalvához. A templomot is éppen azért építették oda, hogy a településekhez közel legyen; feltehető, hogy a felszámolt temető exhumált csontjait helyezték el az ossariumba. Valószínű tehát, hogy ez a falutól délre fekvő temető, amelynek helyét ma „csontkatemplomnak“ nevezik, volt az első almási temető, melyet rendszeresen használtak.

A község északi kijáratánál (Lövete felé) egy köztemető van, amelyik az 1800-as évek végén keletkezett. Ettől délkeletre egy zsidó temető található. A következőkben csak az unitárius temetővel foglalkozunk.

A régi unitárius temető a falu déli kijáratánál volt, a mai temető helyén. Területe az idők folyamán keveset változott. Gyarapodásáról tudósít az Unitárius Egyház irattárában levő alábbi két adományozási oklevél: „Sándor János és Gothárd Mária a Szent Eklézsia javára különösen temetkező helye terjesztésére adjuk tulajdon szabad birtokunkból egy darabocská helyiséget a jelenlegi temető külső felében 1 1/2 egy és fél vöka